

Ad fontes!

Anmeldelse af Anders Ørom

Bibliotekshistorie, bind 7 / Redigeret af Steen Bille Larsen under medvirken af Ole Harbo og Jørgen Svane-Mikkelsen. København : Dansk Bibliotekshistorisk Selskab, 2005. 202 s., ill.

Dansk Bibliotekshistorisk Selskab blev stiftet i 1982 med et dobbelt formål. For det første at fremme den bibliotekshistoriske forskning, for det andet at stimulere interessen for ”den særlige gren af kulturhistorien, som knytter sig til folkeoplysning og biblioteksvæsen”. Siden 1985 har selskabet udgivet syv bind i serien ”Bibliotekshistorie”. Fagleder ved Danmarks Biblioteksskole, Jørgen Svane-Mikkelsen, har været redaktionens ryggrad gennem årene.

Når der som overskrift på denne anmeldelse bruges en parole fra Renæssancen, ”Tilbage til kilderne”, er det fordi de syv bind, herunder bind 7, er præget af artikler, der er skrevet på grundlag af kildestudier. Mange former for kildestudier. ”Bibliotekshistorie” er først og fremmest en skriftserie, der skaber ny viden inden for dansk og i mindre omfang skandinavisk bibliotekshistorie, empirisk funderet viden. Det er derimod indtil videre stort set ikke et organ for teoretisk refleksion over bibliotekshistorisk forskning og bibliotekshistorieskrivning. En undtagelse er en artikel af Helge Nielsen i bind 4.

Anders Ørom er fhv. lektor ved Institut for Kultur og Medier, Danmarks Biblioteksskole i Aalborg.

Skriftserien demonstrerer, at dansk bibliotekshistorisk forskning er et differentieret felt. Det spænder over punktstudier (eksempelvis sognebiblioteksundersøgelsen 1885 og tilblivelsen af den første folkebibliotekslov), enkelte bibliotekers historie eller punktnedslag i disses historie (biblioteker i Ballerup og Det kongelige Bibliotek i 1860erne), forskellige bibliotekstypers og regioners historie eller faser i denne (forskningsbibliotekerne mellem to kommissioner, de militære biblioteker, Sønderjyllands folkebibliotekshistorie før 1920), udenlandsk indflydelse på dansk biblioteksudvikling, bibliotekaruddannelse, særlige samlinger, forskellige sider af biblioteksarbejdet (studiekredse og biblioteker, musikbiblioteksarbejde), biografisk, kulturhistorisk, kulturpolitisk og boghistorisk orienterede artikler. Artikler med historiske synteser af længere perioders biblioteksudvikling baseret på kildestudier inden for et bredere område finder læseren først i to artikler i bind 7. Dette og begrænsningen i de teoretiske refleksioner *kunne* forlede en til at slutte, at dansk bibliotekshistorisk forskning fortsat er i støbeskeen; men det er ikke det væsentlige, det væsentlige er skriftseriens substantielle bidrag til vores bibliotekshistoriske viden.

Bibliotekshistorie 7 indeholder fem større artikler.

Oplysningstidens mønsterbibliotek og demoraliserende lejebiblioteker

Bogen indledes med Sigrid Schachts ”Universitetsbiblioteket i Göttingen, oplysningstidens mønsterbibliotek : En beskrivelse af dets udvikling i pio-

ner tiden". Pionertiden er bestemt som perioden fra 1734 til 1812. Artiklen er blevet lidt af en klassiker (oprindeligt skrevet i 1993). Gennem mange år er den blevet brugt på Biblioteksskolen i forskellige fagkonstellationer, som bibliotekshistorie er indgået i, bl.a. i kultur- og idéhistorie. At den har fungeret godt i den kultur- og idéhistoriske kontekst skyldes, at den konkret og anskueligt behandler biblioteket i forhold til nogle af periodens historiske forudsætninger og idéer. Det skyldes også, at den i kraft af grundige kildestudier kombineret med en klar og instruktiv behandling af universitetsbiblioteket som mønsterbibliotek sætter et grundlæggende perspektiv på senere forskningsbiblioteker.

Artiklen er trykt med et redaktionelt efterord af Svend Larsen, der ud over at trække hovedtemaer frem, henviser til danske forskere, der har besøgt og brugt biblioteket i slutningen af 1700-tallet og som har bekræftet er Sigrid Schachts beskrivelse. Svend Larsen citerer historikerne Frederik Sneedorff og Laurids Engelstoft samt teologen Frederik Münter. Til disse kan der med en nylig udgivelse føjes teologen Andreas Christian Hviid, der opholdt sig i Göttingen fra efteråret 1777 til efteråret 1778, og som hurtigt gjorde hofråd Heyne, bibliotekets leder, sin opvartning og fik tilladelse til at låne bøger¹.

Den anden artikel har titlen "Bibliotekstilbud i København før de kommunale biblioteker : Lejebiblioteker, klub- og foreningsbiblioteker samt folkebiblioteker ca. 1850-1885". Den er skrevet af bibliotekar DB Kirsten Mosloff. Det er en systematisk kortlægning af periodens københavnske biblioteker, sat ind i en kortfattet historisk sammenhæng, hvor bibliotekstyperne præsenteres og i nogen grad relateres til sociale grupper og politisk-kulturelle strømninger. Behandlingen af de københavnske biblioteker er baseret på monografier, opslagsværker og småtryk, hvor de sidstnævnte bidrager med mest nyt stof. En enkelt monografi savnes i litteraturlisten: Jens Aarsbos "Bibliotekerne og samfundet"², der også behandler de undersøgte bibliotekstyper og som er tættere på denne "biblioteksflora". I de store linjer kendes denne periode i Københavns bibliotekshistorie fra Aarsbo jubilæumsskrift og andre fremstillinger. Men artiklen udmærker sig gennem et mere udtømmende, differentieret, konkret og systematisk billede.

Ifølge artiklen starter lejebibliotekerne i København omkring år 1725, i tidsrummet 1863-1885 eksiste-

rede der 35 lejebiblioteker. Artiklen giver et godt billede af fællestræk og forskelle mellem lejebibliotekerne, samt af, hvordan de blev opfattet i offentligheden: De blev hængt ud som fordærvende, skadelige og demoraliserende. Et fællestræk var det meget begrænsede udvalg af faglitteratur, når der ses bort fra rejsebeskrivelser, et andet var, at skønlitteraturen koncentrerede sig om spænding og kærlighed; men den spændte fra ren underholdningslitteratur til forfattere som Dickens, Poe og Hugo, så der var nuancer i forhold til den offentlige mening. Ud over den generelle karakteristik af lejebibliotekerne behandles et mindre antal mere indgående. Kirsten Mosloff fremhæver, at alle samfundslag brugte lejebibliotekerne, der differentierede sig socialt gennem status, samlingsprofil og priser.

Den anden hovedtype i bibliotekslandskabet var folkebiblioteket, der dukkede op i 1870'erne. Folkebiblioteker defineres som biblioteker, der ikke eller kun i mindre grad havde et kommercielt sigte, og som lagde vægt på oplysende og belærende litteratur. De henvendte sig til de dårligst stillede sociale klasser. Selvom de i kraft af ejendomsforholdet adskiller sig fra de senere seks filialer i Københavns Kommunes Biblioteker (1885), ligner de disse i kraft af bestyrelser, beslægtet målsætning og beslægtede målgrupper. Artiklen registrerer fem biblioteker af denne type.

Den tredje hovedtype var biblioteker knyttet til klubber, saloner, læseselskaber og læseforeninger. Artiklen har registreret 13 af denne type. Klubberne sættes ind i en europæisk sammenhæng og der fokuseres på klubbibliotekernes avis- og tidsskrifthold samt på litteraturbestanden, der overvejende var faglitterær med hovedvægt på historie, videnskab, geografi og kunst.

Læseselskaber og læseforeninger havde som særtræk, at de anskaffede nye bøger på andelsbasis. En af de behandlede læseforeninger er Kvindelig Læseforening, der blev oprettet i 1872, året efter stiftelsen af Dansk Kvindesamfund. Læsning var også et vigtigt middel i kampen for kvindefrigørelse. Oplysningsperspektivet behandles også i forbindelse med håndværker- og arbejderforeningers biblioteker.

Blandt de læseselskaber, der behandles, kan mærkes man sig også Læseindretningen fra 1826. Den blev oprettet af Gyldendal med vægt på de litteraturkategorier, der et århundrede senere kom til at dominere

på folkebibliotekerne: personalhistorie, historie, rejsebeskrivelser og skønlitteratur.

Artiklen slutter med at give et overblik over de københavnske biblioteker i midten af 1800-tallet. Københavns 140.000 indbyggere var forholdsvis godt forsynet med biblioteker, der var mellem 15 og 20 lejebiblioteker samt adskillige klubber, læseselskaber og foreninger med biblioteker. Biblioteksbrugen havde en social profil. De dårligst stillede samfundsgrupper lånte næsten udelukkende deres (skøn)litteratur på lejebiblioteker, hvorimod biblioteker i klubber, selskaber og foreninger var organiserede i borgerskabets regi, indtil der omkring midten af 1800-tallet skete en uddifferentiering, først til håndværkerstander og senere til arbejderklassen. Det skal fremhæves som en kvalitet, at artiklen ikke er orienteret mod oprettelsen af folkebibliotekerne i København, hvilket er det almindelige i bibliotekshistoriske fremstillinger.

Bibliotekshistoriske synteser

”Bibliotekssagen trænger til Organisation” : Folkebibliotekerne i Danmark 1880-1920” af adjunkt ved Danmarks Biblioteksskole, Laura Skouvig, er en del af forfatterens ph.d.-afhandling fra 2004, ”De danske folkebiblioteker ca. 1880-1920: en kulturhistorisk undersøgelse ud fra dannelses- og bevidsthedshistoriske aspekter med belysning af tilknytningsforholdet til staten og ’det offentlige’”, Danmarks Biblioteksskole, 2004.

Er af artiklens udgangspunkter er, ”at forskellen mellem sognebogsamlingerne og folkebibliotekerne var et led i et ideologisk opør om den ’gode’ måde at drive biblioteksvirksomhed på” (s. 75). Artiklens hovedemne er ”bruddet mellem forskellige praksisser for organiseringen af biblioteker” (ibid.). Ved at formulere emne og problemstilling på et ideologisk og organisatorisk plan drejer Laura Skouvig sin analyse bort fra den personorienterede fortælling om folkebibliotekernes udvikling.

Artiklen starter med et vue over bibliotekslandskabet omkring 1880 og lægger sig således kronologisk og i nogen grad hensyn til bibliotekstyper i forlængelse af Kirsten Mosolffs artikel. Men Laura Skouvigs perspektiv er nationalt og inddrager sognebibliotekerne i relation til de bybibliotekstyper, der var fælles for København og købstæderne.

Sognebibliotekernes organisation betragtes som en ”forlængelse eller udvidelse af det private område (...)” (s. 82), oplysning og læsning var en del af den enkeltes private gøremål. I kraft af dette, argumenteres der i artiklen, var det ikke nødvendigt at indrette bibliotekslokalerne på en særlig måde. Sognebibliotekerne betragtes som en underordnet disciplineringsinstans, idet magten var ”koncentreret hos bestyrelsen med den stærke indflydelse gennem præsten og læreren fra de to væsentligste kontrollerende og disciplinerende institutioner i samfundet: Kirken og skolen.” (ibid.). Det at sognebibliotekerne forstås som disciplineringsinstrumenter for på den ene side moral og sædelighed og på den anden side dygtiggørelse som borgere, peger på artiklens (ikke ekspliciterede) udgangspunkt i Foucaults teorier om overvågning og kontrol, samt i et bredere perspektiv om diskontinuitet og brud.

Efter analysen af ’startgangssituationen’ omkring 1880 analyseres situationen i 1920. Hermed er rammen sat om den behandlede periode. En helt central pointe er, at bibliotekets organisationspraksis havde ændret sig *fra* det selvstændige bibliotek for en lokale kreds *til* at blive et led i en vertikal struktur, der spændte fra det mindste til det største bibliotek med (fra 1920) Statens Bibliotekstilsyn og Biblioteksrådet øverst i hierarkiet som normgivende autoritet. Gennem denne transformationsproces ændrede folkebiblioteket sig *fra* at være en udvidelse af privatsfæren *til* at blive en offentlig institution, der krævede en anden type kontrol end tidligere, en kontrol af både bibliotekets indhold og drift, herunder administrative rutiner. I den nye offentlige kontekst en faguddannet bibliotekar, der skulle opfylde et ”behov for at kontrollere låneren og bogen gennem de administrative og tekniske procedurer, der opstod som følge af bibliotekets konstruktion som offentlig institution” (s. 85).

I den nye konstruktion var bibliotekarens funktion det væsentlige; hverken låneren eller bogen var centrale, iflg. Laura Skouvig, der videre skriver, at det *ikke* drejede sig om udbredelse af oplysning; men derimod om udbredelsesmåden. Magten flyttede ind i systemet med dets administrative manøvrer, og med hele bibliotekets fysiske organisation, kunne det tilføjes. Under denne synsvinkel analyserer Laura Skouvig bibliotekets fysiske placering, kravene til det særlige lokale, indretningen af biblioteket med dets tre funktioner: udlån, læsesal og læsesal til børn,

placering af skranke, læsepladser m.v. Overordnet betragtet var de administrative manøvrer og bibliotekets fysiske organisation altså, ifølge Laura Skouvig, instrumenter for kontrol, overvågning og disciplinering. Endvidere havde indretningen af biblioteket nogle underordnede funktioner: en sundhedsmæssig i kraft af luftens frie cirkulation i biblioteksrummet, en opdragende og en smagsdannende.

Artiklens greb om og forståelse af bibliotekets transformation *fra* at være et individuelt bibliotek, der kunne ses som en udvidelse af privat sfæren, *til* at blive et led i en vertikal, offentlig institution, gør den (og ph.d.-afhandlingen som helhed) til et spændende teoretisk nybrud i dansk bibliotekshistorie. Men artiklen rummer også nogle problemer. På den ene side mangler den en præsentation af, en argumentation for og diskussion af den anvendte teori og dens relevans. På den anden side er dens analyseniveau primært diskursen om bibliotekerne, hvilket i sig selv er relevant; men store dele af analysen fremtræder som en generaliseret analyse af faktiske forhold. Der er næppe tvivl om, at teorien med afsæt i Foucault og analysen af disciplinerings- og kontrolaspektet er relevant; men i artiklens relativt rendyrkede form bliver der *næsten* tale om, at alt vedrørende bibliotekets placering, indretning og organisation *alene* tolkes som udtryk for disciplinering og kontrol. Det kan diskuteres, om ikke dannelses- og oplysningsaspektet burde ses i en mere dialektisk sammenhæng med den (i artiklen) overdeterminerende disciplinerings- og kontrolfunktion. Et mere realhistorisk spørgsmål er, i hvilket omfang og hvordan disciplineringen, kontrollen og dannelsen af den vertikale, offentlige biblioteksinstitution satte sig igennem mellem 1880 og 1920. Dette spørgsmål rejses, fordi der er nogle glidninger mellem det diskursanalytiske niveau og den 'faktuelt farvede' bibliotekshistoriske udvikling og fordi situationen i 1920 så væsentligt anderledes ud, end artiklen lidt implicit fremstiller den.

Seniorforsker Helge Clausen behandler et ganske ukendt område inden for dansk bibliotekshistorie i artiklen "Tre efterreformatriske katolske biblioteker i København indtil 1962". Kildehenvisninger, noter og litteraturliste viser, at området er opdyrket fra grunden af artiklens forfatter. Der er således tale om en – bogstavelig talt – enestående forskningsindsats, der tidligere er dokumenteret i tre internationale og en dansk publikation.

Artiklen starter med en kort behandling af forholdet mellem protestantismen og katolicismen fra reformationen til slutningen af tredivårskrigen, da der blev oprettet permanente diplomatiske forbindelser mellem Danmark og katolske stater, hvis gesandter "skulle arbejde for at mildne den stærke lutherske intolerance med hensyn til udenlandske katolikkers ophold i Danmark (...)" (s. 113). Efter dette anslag er den en summarisk redegørelse for forskning i katolske emner i Danmark, herunder afdækkes udvekslinger af katolske institutioner i bl.a. skole- og bibliotekshistoriske oversigtsværker.

Artiklen koncentrerer sig om den type biblioteker, Helge Clausen benævner som eksterne, katolske biblioteker, dvs. offentlige biblioteker i den forstand, at den katolske institution stiller dem til rådighed for alle uden hensyntagen til religiøst tilhørsforhold. Disse biblioteker omfatter det teologiske forskningsbibliotek, Skt. Andreas Bibliotek, det katolske "folkebibliotek"³³ og informationscenter, Niels Steensens Bibliotek, samt ca. 40 sognebiblioteker. Med hensyn til sognebiblioteker er fremstillingen koncentreret om Skt. Ansgars Bibliotek, der ligesom forsknings- og "folkebiblioteket" ligger i København.

Fremstillingen af det enkelte biblioteks historie er sat ind i en historisk kontekst med fokus på, hvad der bredt kan karakteriseres som forholdet mellem katolsk mission og reaktionerne på den. Behandlingen af de enkelte bibliotekers historie har i nogen grad en personalhistorisk optik, hvilket er begrundet i, at de både med hensyn til aktivitet, accession, gennemslagskraft og overlevelse har været stærkt betingede af markante personer både inden for og udenfor det gejstlige hierarki. Men det må straks tilføjes, at der ved hjælp af den personalhistoriske optik redegøres for faserne i de sårbare bibliotekers historie, for bogsamlingernes profil og historie, ordning og klassifikation, professionalisering, målgrupper og (manglende) opmærksomhed fra bl.a. den biblioteksfaglige institution. Det skal lige tilføjes, at bibliotekarere, der har markeret sig inden for de danske folkebiblioteker, har arbejdet frivilligt på Niels Steensens Bibliotek. Det gælder Bent Werner og Anna Elise Møldrup.

Den sidste artikel, "Biblioteket som musikskens skatkammer" : Aspekter på et bibliotekarisk uddannelsesforløb" er skrevet af tidligere assisterende fagleder ved Danmarks Biblioteksskole, Bent Christiansen, der selv har spillet en aktiv og central rolle

både med hensyn til udviklingen af musikbiblioteksarbejdet og med hensyn til undervisningen i musikbiblioteksarbejde. Men forfatterens centrale position i forhold til artiklens emne gør ikke artiklen til en slags indirekte erindringer. Bent Christiansen er på en passende analytisk afstand af stoffet og han holder til stadighed fast i forholdet mellem *på den ene side* musikbiblioteksarbejdets udvikling – i Danmark og i Norden – samt ændringerne af fagstruktur og undervisningsområder på Danmarks Biblioteksskole og *på den anden side* indholdet i og karakteren af skolens kurser i musikbiblioteksarbejde.

Med hensyn til undervisning og kurser i musikbiblioteksarbejde gør artiklen ganske minutiøst rede for indhold i de enkelte kurser, problemer med at skabe sammenhæng mellem kurser placeret inden for forskellige fagområder, og ændringer i ”musikundervisningens” indhold og struktur. Herigennem bliver artiklen også biblioteksskolehistorie. Afslutningsvis skal to aspekter af artiklen fremhæves. Det ene er, at der stilles skarpt på Preben Kirkegaards store betydning for musikbiblioteksområdet, både som overbibliotekar i Vejle og som rektor for Danmarks Biblioteksskole. Det andet er en spændende behandling af

musikbibliotekarens (ønskede) kvalifikationskompleks som det har ændret karakter gennem de sidste næsten 50 år. Også på dette område er der noget eksemplarisk, der kan overføres til andre af biblioteksskolens fag.

Afslutningsvis kan bind 7 karakteriseres som et både spændende (i kraft af nyt stof, systematiske overblik og en ny tolkningsansats) og empirisk velfunderet skriftserienummer.

Noter

1. Hviids Evropa : Udtog af en Dagbog holden i Aarene 1777-1780 paa en Reise igennem Tyskland, Italien, Frankrige og Holland af Andreas Christian Hviid. Med indledning og kommentarer af Michael Harbsmeier, Claus Mechlenborg og Morten Petersen. Kbh. : Forlaget Vandkunsten, 2005.
2. Jens Aarsbo: Bibliotekerne og samfundet : Københavns Kommunebiblioteker gennem 50 Aar : 1885-1935. København : Haase, 1935.
3. Anførselstegnene er Helge Clausens.